**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ**

БАКИНСКИЙ СЛАВЯНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ

На правах рукописи

МАРАЛ РАМАЗАН гызы МУСТАФАЕВА

ПОЭТИКА ПОВСЕДНЕВНОСТИ В ТВОРЧЕСТВЕ ЛЮДМИЛЫ ПЕТРУШЕВСКОЙ

5718.01 – Мировая литература (Русская литература)

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

диссертации на соискание ученой степени доктора философии по филологическим наукам

БАКУ – 2013

Диссертация выполнена на кафедре современной русской литературы Бакинского славянского университета

Научный руководитель:	*доктор филологических наук,* *профессор* **Флора Султан гызы Наджиева**
Официальные оппоненты:	*доктор филологических наук,* *доцент* **Фикрет Чингиз оглы Рзаев,** *кандидат филологических наук.* *доцент* **Солмаз Агазеки гызы Алиева**

Ведущая организация: Отдел зарубежной литературы и литературных взаимосвязей Института литературы им. Низами Национальной академии наук Азербайджана

Защита состоится «_23___»_09_ года в «_____» часов на заседании Диссертационного совета Д 02.071 по защите диссертаций на соискание ученой степени доктора филологических наук и доктора философии по филологическим наукам при Бакинском славянском университете по адресу: AZ 1014, г.Баку, ул.С.Рустама, 25.

С диссертацией можно ознакомиться в библиотеке БСУ.

Автореферат разослан «_____» _____________ ______ г.

Ученый секретарь
Диссертационного совета Д 02.071,
доктор философии по филологическим
наукам, доцент **Н.Р.Мугимова**

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКАРАБОТЫ

Актуальность темы. Л.С.Петрушевская начала свой творческий путь в литературе в начале 70-х годов прошлого века, когда в печати появился первый рассказ писательницы. Однако критика советского времени, на словах ратовавшая за сближение литературы с жизнью, на деле отвергла прозу писательницы о неприукрашенной правде «советской жизни», написанную на «языке улиц». Уже после перестройки, в начале 1990-х годов, Петрушевская возвращается к прозе, выходит в свет повесть «Время ночь», получившая премию Букера, а в 1993 году – книга прозы «По дороге бога Эроса», в которую вошли рассказы, написанные писательницей за 20 лет.

С трудом пробивали себе дорогу на сцену и пьесы Петрушевской, вызвавшие отпор у официальной театральной критики и театральных деятелей периода «застоя». Но именно как автор драматических произведений она стала известна литературной общественности в середине 1980-х годов, начиная с постановки «Квартиры Коломбины» в «Современнике» (1985) к Петрушевской-драматургу приходит успех, а в печати один за другим появляются сборники её пьес, в том числе и пьесы для детей.

Вместе с драматургами «новой волны», продолжающими традиции А.Вампилова, она возрождает в русской драматургии традиции критического реализма, соединяя их с игровой поэтикой, элементами театра абсурда, поэтики постмодернизма и других современных течений.

В 1990-е годы Петрушевская пробует себя в самых разных жанрах. Наряду с прозой и драматургией она создаёт стихи и поэмы, написанные верлибром. Обращается она и к жанру сказки. Писательницей создан целый ряд сказок для взрослых и детей, и даже «кукольный роман» «Маленькая волшебница».

Сегодня Петрушевская занимает одно из заметных мест в современной русской литературе. О ней много пишут, её произведения удостоены многих престижных премий: Пушкинской премии фонда Тёпфера (1991), премий журналов «Новый мир» (1995), «Октябрь» (1993, 1996, 2000), «Знамя» (1996), премии «Москва – Пенне» (1996), «Звезда» (1999), премии «Триумф» (2002), Государственной премии России (2002) и многих других. Произведения Петрушевской получили известность не только на родине, но и за рубежом, её

произведения переведены на многие языки, а пьесы ставились и ставятся на сценах разных стран мира: в Глазго, в Будапеште, Париже и т.д.

У Петрушевской, о чём бы она ни писала, к каким бы жанрам ни обращалась, есть своя, совершенно особая, не похожая на других эстетика построения текста. Произведения писательницы обладают своеобразной поэтикой, помогающей ей наиболее адекватно выразить свою творческую индивидуальность. Всё чаще поэтику Петрушевской определяют следующим термином – «поэтика повседневности». И, на наш взгляд, это наиболее ёмкая формулировка, отражающая своеобразие творческого почерка писательницы. Проблема поэтики Петрушевской, рассмотренная под этим углом зрения, представляется нам весьма актуальной при исследовании творчества этой незаурядной писательницы, чем и обусловлен выбор темы данной диссертации.

Степень разработанности темы диссертации. Существует обширная научно-критическая литература, посвященная отдельным произведениям Петрушевской, изданная как в России, так и за рубежом, в которой рассматриваются отдельные стороны её многообразного творчества. В основном, эта литература представлена рецензиями и отзывами, прежде всего, на её прозу. Это статьи С.Бочарова, Х.Гощило, Т.Давыдовой, Н.Ивановой, Б.Кузьминского, Т.Марковой, Т.Прохоровой, Г.Ребель, М.Ремизовой, К.Рождественской, О.Славниковой и других. О драматургии Петрушевской писали М.Громова, Г.Дёмин, М.Липовецкий, А.Смолянский, М.Строева, Р.Тименчик, М.Туровская, K.Simmons и другие исследователи.

Существуют и обзорные статьи о творческом пути Петрушевской. Это работы Д.Быкова, О.Лебедушкиной, Д.Марковой и др., в которых делаются попытки рассмотрения проблемы жанра и стиля, героя, художественно-изобразительных средств и т.п. в творчестве писательницы. В последнее время почти во всех фундаментальных исследованиях и монографиях, в учебниках и учебных пособиях по современной русской литературе отводится отдельная глава творчеству Петрушевской. Некоторые проблемы творчества писательницы становятся постепенно и предметом диссертационных исследований (Т.Маркова,Т.Прохорова, Н.Каблукова, О.Кузьменко, И.Кутлемина), в которых рассматриваются отдельные стороны её драматургии, прозы, сказовой манеры, композиции и сюжета и т.п.

Однако не достаточно изученной всё ещё остаётся проблема поэтики Петрушевской в аспекте способов создания писательницей неповторимого мира повседневной жизни, который и даёт возможность говорить «о поэтике повседневности» в её творчестве.

Предмет исследования – своеобразие художественного отражения действительности в творчестве Петрушевской, особенности поэтики её прозы и драматургии.

Объект исследования – драматические и прозаические произведения Петрушевской, а также её опыты в стихотворном жанре, публичные выступления, лекции, статьи о литературе и воспоминания. В объект исследования входят критическая литература по творчеству писательницы, обобщающие работы по современной русской литературе, в контексте которой развивается её творчество.

Цель диссертации – проанализировать творчество Петрушевской в аспекте поэтики повседневности, используемой в качестве одного из формообразующих составных её художественного мира, а также обуславливающей жанрово-стилевое своеобразие творческой манеры этой своеобразной писательницы.

Для достижения выше обозначенной цели в диссертации были поставлены следующие **задачи:**

- рассмотреть основные тенденции развития русской литературы 1970-1990-х годов в плане поэтического освоения мира;
- проанализировать прозаические произведения писательницы в плане выявления специфики их поэтики, определить её жанрово-стилевые предпочтения;
- выявить своеобразие поэтики повседневности драматических произведениях Петрушевской, их место в современной русской драматургии;
- определить место Петрушевской в современном литературном процессе и её способы художественного отображения современной действительности и современного человека.

Методы исследования. Выбор методов литературного анализа обусловлен спецификой исследуемого материала. В работе использовались методы сопоставительного, описательного и сравнительно-типологического анализа.

Научная новизна диссертации определяется тем, что в ней впервые сделана попытка комплексного изучения творчества Петрушевской, одной из ярких, неоднозначно оцениваемых фигур в современной русской литературе, в аспекте своеобразия её поэтики.

В современном литературоведении широко представлены статьи, отзывы на отдельные произведения Петрушевской, обзоры её драматургии и прозы, в которых отражено двоякое отношение к творчеству писательницы. Но всё ещё нет работ, рассматривающих творчество Петрушевской в целом, в аспекте творческих принципов, на которые опирается писательница, воссоздавая окружающую её действительность, в частности, её поэтики повседневности.

Широко представленная в творчестве Петрушевской поэтика повседневности, о которой упоминалось в литературоведении, в данной диссертации является специальным предметом исследования. Для подтверждения или опровержения верности этой формулировки применительно к творчеству Петрушевской в диссертации анализируются не только драматические и прозаические произведения писательницы, но и её притчи, сказки для взрослых и детей, стихотворные опыты.

Новым является и обращение к литературно-критическому опыту Петрушевской, анализ её высказываний, суждений о литературе и о собственном творчестве.

Теоретическую базу исследования составили труды видных литературоведов, занимающихся историей русской литературы, проблемами современного литературного процесса, а также теорией и поэтикой художественных произведений.

Теоретическая и практическая значимость диссертации состоит в том, что в ней в монографическом плане раскрывается творчество Петрушевской, которая занимает видное место в современной русской литературе и вокруг творчества которой и сегодня идут споры.

Основные положения диссертационного исследования могут быть использованы при создании вузовских курсов по истории современной русской литературы. Проведенное исследование существенно расширяет представление о творчестве одной из интересных представительниц русской литературы постсоветского периода. Результаты исследования могут иметь значение для прове-

дения дальнейших исследований научно-теоретического и практического характера.

Содержащийся в работе материал может быть использован при подготовке лекционных курсов, написании учебников и учебных пособий по теории литературы, истории современной русской литературы, а также на практических занятиях, специальных курсах по литературе в высших и средних учебных заведениях.

На защиту выносятся следующие положения диссертации:

1. В творчестве Петрушевской происходит творческое переосмысление художественного опыта самых разных эстетических систем, отдельных приёмов и средств натурализма, символизма, романтизма, реализма, постмодернизма и их синтез. Это обнаруживается на всех уровнях художественной структуры рассмотренных нами произведений, начиная с особенностей жанра вплоть до специфики повествования.
2. Показ дисгармонии героев, чаще героинь, писательницы в их взаимоотношениях с миром приобретает странные, абсурдные формы. Они не замечают границы между сном и явью, фантастикой и реальностью, жизнью и смертью. В поэтике Петрушевской на первый план выдвигается соотношение реального и ирреального начал, проблема перехода из одного мира в другой, которая представляется своеобразной метафорой дороги жизни.
3. Тенденция к гармонизации действительности проявляется в обращении Петрушевской к жанру сказки, к сказочному началу как в прозе, так и в пьесах. Это неотъемлемая часть её художественного мира, освоение и способ моделирования новой художественной реальности в параметрах созданной ею поэтики повседневности.
4. Минимализм внешних условий жизни героев, их замкнутость во временных и пространственных рамках олицетворяют тесные рамки повседневности, узость и однообразие социального мира, ограниченность возможности выборов и проявлений воли героев. Но Петрушевская обладает способностью фокусировать реальность, ключевые моменты судьбы героя, даже в автономных и раздробленных фрагментах повседневности, что открывает широкую панораму жизни человека в каждом из этих фрагментов повседневной реальности.

Апробация диссертации. Диссертация выполнена на кафедре современной русской литературы Бакинского славянского универ-

ситета. Результаты исследования нашли отражение в 8-ми публикациях, вышедших в научных изданиях и в сборниках материалов конференций.

Структура диссертации.

Диссертация состоит из введения, двух глав, заключения, списка использованной литературы, насчитывающей 178 наименований. Объём работы 137 страниц.

СОДЕРЖАНИЕ РАБОТЫ

Во **введении** обосновывается выбор темы и её актуальность, определяются предмет, объект, цели и задачи работы, даётся характеристика степени изученности темы в современном литературоведении, указываются методы исследования, формулируются основные положения, выносимые на защиту, подчёркивается теоретическая и практическая значимость диссертации, даются сведения об апробации.

В первой главе – «Структурообразующие элементы поэтики повседневности в прозе Л.Петрушевской» – в центре внимания прозаические произведения писательницы, рассмотренные в плане выявления специфики их поэтики. Глава состоит из пяти подглав.

В **первой подглаве – «Начало пути и поиски стиля»** – рассматриваются истоки творчества Петрушевской начиная с рубежа 1960-70-х годов, когда в печати появились первые рассказы писательницы. Уже тогда она проявляет интерес к исследованию жизни такой, какая она есть, со всеми её тёмными и неприглядными сторонами. Героем Петрушевской становится самый обыкновенный, среднестатистический человек. Стремление писать об этом без умолчаний, без приукрашивания определяет её стилистическую манеру, которая будет развиваться в последующих произведениях писательницы. Но вместе с тем именно из-за этой «правды жизни» её перестают печатать вплоть до периода «перестройки».

На протяжении всего творчества Петрушевская обращается к традиционным прозаическим жанрам: рассказу, повести, роману, литературной сказке, автобиографической прозе. Но каждый раз она преобразует традиционную форму, привнося в неё элемент новизны и неповторимого своеобразия. Всё это становится предметом исследования **во второй подглаве,** названной **«Жанровая поэтика**

прозы». Здесь на материале самых разных прозаических произведений, созданных Петрушевской, наглядно показаны жанрово-стилевые трансформации, разрушающие привычные схемы, а также пути обновления на новом этапе жанровой системы русской литературы, связанные с именем писательницы.

Петрушевская очень часто экспериментирует с формой, придавая новое звучание жанрам и тем самым обогащая жанровую палитру современной прозы. Так, на основе жанра рассказа Петрушевская создаёт ряд произведений, получивших такие авторские жанровые обозначения, как «случаи», «монологи», «истории», «песни», «притчи», «сказки» и т.п. Её характеризует и стремление к объединению произведений одного жанра, одной тематики в циклы. Рассказам Петрушевской присуще новеллистическое начало: парадоксальность ситуаций, неожиданные финалы, притчеобразность содержания и т.п.

В целом, проза Петрушевской по своей стилистике имеет сугубо женскую форму повествования, хотя очень часто ей отказывают в праве относиться к женской прозе. Но, как и во многих произведениях женщин-прозаиков, в книгах писательницы царит эмоциональность, алогичность, в них отсутствует хронологическая последовательность рассказываемого. В прозаических произведениях Петрушевской сильна и установка на достоверность описываемых бытовых коллизий, в них чаще всего выступают как главные герои женские персонажи.

Третья подглава названа **«Маленький человек и проза жизни».** Здесь речь идёт о том, как Петрушевская рисует своего «маленького человека», возвращая в русскую литературу XX века эту тему и создавая свой, женский тип «маленького человека» в его единоборстве с жизнью. Это образы матерей-одиночек, пьющих женщин, проституток («Дочь Ксении», «Страна»), одиноких старух, которых бросили дети («Кто ответит»), показанные в окружающем их быту, в семейном кругу, в рутине повседневной, зачастую бессмысленной жизни. К прозе Петрушевская обращается и в своих крупных по объему произведениях («Время ночь»).

В прозаических произведениях Петрушевской есть и другой пласт – это ирреальность происходящего. В некоторых из них она становится доминирующей особенностью, структурообразующим элементом, что позволяет относить их к мистическим произведе-

ниям. Реальное и ирреальное здесь проникают друг в друга, нарушая привычный ход вещей. Но никаких объяснений таинственным событиям герои не ищут, они перемещаются в этих взаимоисключающих пространствах абсолютно свободно, не отдавая себе отчета в том, какие именно границы они пересекают. Особенно наглядно это показано в повести «Три путешествия, или Возможность мениппеи», в которой старинный жанр наполняется новым содержанием.

«Обновление жанровой поэтики» – так названа **четвёртая подглава,** где речь идёт о произведениях, в которых писательница создаёт модификации традиционных жанровых форм, полностью обновляя и трансформируя их. Это, прежде всего, роман «Номер один, или В садах других возможностей», в жанрово-стилевой структуре которого сочетаются самые, казалось бы, несовместимые вещи: гротеск, этнографическое повествование, фантастика, мистика и т.п.

Интересно решается автобиографическая тема и в книге «Девятый том», состоящей из статей, интервью, ответов на журнальные анкеты, сценарных замет на полях. Все вместе они складываются в своеобразную автобиографическую картину по принципу пазла. Попытка создать своеобразную повесть о детстве, к которой очень часто обращались русские классики, наблюдается и в книге Петрушевской «Маленькая девочка из “Метрополя”».

В данной подглаве рассматриваются и такие жанровые формы, как «страшилки», «животные сказки», «волшебные сказки» (для детей и для всей семьи), стихи и поэмы, написанные верлибром («Карамзино-деревенский дневник»), которые ломают привычные представления об этих жанровых формах, позволяя читателю перестраивать угол зрения на действительность, а также воспитывают у него новое художественное мышление.

В **пятой подглаве – «Синтез художественных систем»** – в центре анализа такая особенность художественного метода Петрушевской, как сочетание реалистической поэтики с постмодернистскими приёмами. Этот синтез в некоторых случаях определяют термином «постреализм», к которому можно отнести и творчество Петрушевской. Стратегия постреализма оказывается близкой постмодернистскому диалогу с хаосом, однако в отличие от постмодернизма постреализм не подвергает сомнению существование объективной реальности.

Проза Петрушевской содержит порой и сугубо натуралистические описания «правды жизни», бытовизм, за что нередко её обвиняли в создании «чернухи». Наряду с этим проза Петрушевской включает в себя и сюрреалистические черты, в ней используются и некоторые элементы абсурдистской эстетики. Именно это сосуществование разнородных художественных систем и составляет основу неповторимого своеобразия не только прозы, но и драматургии Петрушевской.

Вторая глава диссертации – **«Формы выражения поэтики повседневности в драматургии Л. Петрушевской»** – посвящена анализу драматических произведений писательницы. Эта глава также состоит из пяти подглав.

В первой подглаве – «Опора на традиции» – прослеживается преемственная связь пьес Петрушевской с предшествующей русской драматургией. Тема «маленького человека», сочетание реализма с символизмом и импрессионизмом, созвучие главных тем, когда в каждой пьесе звучит «отдельная музыка», объясняющая многие скрытые смыслы, «отсутствие конфликта» или замена его сценической биографией – все эти чеховские традиции были взяты на вооружение в середине XX века А.Вампиловым.

Вслед за Вампиловым многие принципы чеховской драматургии творчески развили и представители «новой волны» – А.Галин, В.Славкин, В.Мережко, Л.Разумовская. Драматургия Петрушевской обнаруживает много общего с этим жанрово-стилевым течением. Это проявляется, прежде всего, в таких пьесах, как «Три девушки в голубом», «Сырая нога, или встреча друзей», «Уроки музыки» и др.

Сегодня чеховские традиции обнаруживаются во всей мировой литературе, особенно у авторов «театра абсурда» – Беккета, Ионеско и др. С этими же авторами связывают порой и драматургию Петрушевской. Здесь нет противоречия, так как именно с Чехова берут начало многие основополагающие идеи современного театра и современной драматургии во всём мире.

«Драма социального застоя» – таково название **второй подглавы,** в которой речь идёт о проблематике драматургии Петрушевской. Очевидно, что среди множества самых различных проблем бытовой жизни человека она в своей драматургии обращается к самым острым вопросам социального положения своих героев. В

центре её пьес, как и в прозаических произведениях, стоят сугубо бытовые коллизии, узнаваемые реальные жизненные ситуации.

В пьесах Петрушевской нет привычной драматургической структуры, однозначной оценки персонажей, привычного конфликта, морального поединка «отрицательных» и «положительных» героев и т.п. Социальная действительность, таким образом, показана автором в своеобразной, только ей присущей манере, под совершенно новым углом зрения, так, как никто до неё не рассматривал.

Зачастую названия пьес Петрушевской составляют контраст с их проблематикой, с их внутренним содержанием, в котором главенствует бездуховность, приземлённость, обыденность героев («Любовь», «Анданте», «Квартира Коломбины», «Уроки музыки», «Три девушки в голубом» и т.д.). Много внимания уделяется в драматургии Петрушевской детям, ею созданы запоминающиеся детские образы («Три девушки в голубом», «Я болею за Швецию», «Уроки музыки», «Стакан воды»). С детскими персонажами связан один из основных мотивов творчества Петрушевской – мотив беспомощности и сострадания.

В **третьей подглаве – «Принципы драматургического построения» –** рассматриваются особенности построения драматического конфликта в пьесах Петрушевской. В её так называемой «магнитофонной драматургии» стал складываться тип конфликта, который в общем виде можно было бы обозначить не как противостояние героев друг другу, а противостояние каждого из них самой жизни.

Поэтому внешнее действие в пьесах Петрушевской ослаблено, характерно наличие открытых финалов, подчёркивается относительность времени и пространства, соотнесенность различных временных пластов, а также нескольких, часто контрастирующих пространственных образов, осложненных субъективным восприятием героев. Излишность, перебор также характеризуют структуру пьес Петрушевской. За изображенной в её драматических произведениях дробной, бессвязной картиной жизни, совершенно далёкой от романного изображения, кроется романность, которая выражается в их эпичности.

В драматургии Петрушевской, как и в творчестве Вампилова, очень много символики, за кажущейся натуралистичностью письма кроется игра, большое место в интонации пьес занимает ирония. Архетипы, широко представленные в прозе Петрушевской, харак-

терны и для её драматургии, в которой универсальность также является одной из специфических черт.

Особое значение приобретают в драматургии Петрушевской средства языковой выразительности. Этому посвящена **четвёртая подглава – «Специфика языка».** Язык пьес Петрушевской – это одна из главных составных их поэтики. В драматургии в силу специфики жанра это приобретает ещё более решающее значение. «Возможность писать одни диалоги» помогает, по мысли Петрушевской, избежать назидательности, морализаторства, обеспечить отстранённость автора.

В драматургии Петрушевской поражает верность словесных находок. Её герои говорят так же, как и большинство её современников, их речь словно подслушана на улице. Обыденная, не приглаженная речь во весь голос звучит в её пьесах. Особенно интересны языковые эксперименты, которые проводит в своих пьесах Петрушевская. Так, например, в пьесе «Анданте» иронически обыгрывается тяготение современных людей к иностранным словам. В их диалог драматург вносит такие совершенно бессмысленные придуманные «слова», как «бескайты», «метицы», «пулы» и т.п.

Язык драмы в силу специфики жанра отличается многофункциональностью, а у Петрушевской он и вовсе играет всеобъемлющую роль. Трудно изложить сюжет даже самой короткой её пьесы, особенно таких, как «Стакан воды», «Анданте», «Любовь» и многих других, так как здесь представлены или монологи-исповеди, или обмен словами, причём чаще всего разговаривающие не слышат друг друга. Но из того, что каждый произносит, складывается картина, помогающая понять конфликт, драматическое действие, человеческие характеры и судьбы, которые при всей их индивидуальности являются очень типичными для основной массы современных людей.

В **пятой подглаве,** названной **«Постмодернистская эстетика»,** даётся краткий обзор постмодернистского письма в русской и мировой литературе конца XX века, и в этом контексте рассматривается отношение Петрушевской к постмодерниcткой эстетике, выраженное в её пьесах. Анализ пьес приводит к выводу о том, что поэтика Петрушевской настолько универсальна и всеобъемлюща, что её трудно отнести к какой-либо единой системе, реалистической или постмодернистской. Скорее, она придерживается и в драматургии,

как и в прозе, постреалистических принципов, нового течения, соединившего в себе реализм и модернизм.

Драматургическое творчество Петрушевской вобрало в себя достижения великой русской классики. В то же время в её поэтике явно заметна ориентация на западные образцы, на современный мировой театр. Всё это органично переплавлено в её пьесах в неповторимую, оригинальную картину мира, в создании которой она пользуется как реалистическими, так и модернистскими способами отражения жизни.

Говоря о постмодернизме в творчестве Петрушевской, приходится признать, что ряд её пьес, бесспорно, являются больше постмодернистскими по своей эстетике, нежели реалистическими. В этом плане можно назвать такие пьесы, как «Мужская зона», «Опять двадцать пять», «Сцена отравления Моцарта» и некоторые другие. Но остальные её пьесы написаны в большей мере в параметрах традиционной реалистической эстетики, однако и в них можно наблюдать целый ряд элементов модернистского толка.

В **заключении** диссертации подводятся итоги исследования.

Основные положения диссертации отражены в следующих публикациях:

1. Проза и драматургия Людмилы Петрушевской // Международный научно-теоретический журнал «Язык и литература». Баку: Изд-во БГУ, 2009, №3 (69), с.190-192.
2. Драматургические произведения Л.Петрушевской // Актуальные вопросы изучения гуманитарных наук. Баку: Мутарджим, 2010, №1, с.203-206.
3. Особенности воплощения архетипов в творчестве Л. Петрушевской // Международный научно-теоретический журнал «Язык и литература». Баку: Изд-во БГУ, 2010, №5 (76), с. 188-190.
4. О принципах драматургии Л.Петрушевской // Материалы XIV Республиканской научной конференции докторантов и молодых учёных. Баку, 2010, с.206-207.
5. Многообразие жанровых форм в прозе Людмилы Петрушевской // Научно-педагогический журнал «Вести БДПУ». Серия 1. Минск, 2011, № 2 (68), с. 61-63.
6. Формирование поэтики повседневности в творчестве Л.С.Петрушевской // Диалог языков и культур СНГ и ШОС в XXI веке. Сборник

материалов VI Международного форума. Баку, 8-11 ноября 2010 года. Часть II. Москва: ИПК МГЛУ «Рема», 2011, с. 109-115.

7. О роли архетипов в творчестве Л.С.Петрушевской // Актуальные вопросы изучения гуманитарных наук. Баку: Мутарджим, 2012, №3, с.160-163.

8. В поисках стиля // II Гуманитарные иследования: Астраханский Государственный Университет, Астрахань, 2013, №1 (45), с. 51-56.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

BAKI SLAVYAN UNIVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

MARAL RAMAZAN qızı MUSTAFAYEVA

LÜDMİLA PETRUŞEVSKAYANIN YARADICILIĞINDA GÜNDƏLİK HƏYAT POETİKASI

5718.01 – Дцнйа ядябиййаты (Rус ядябиййаты)

Филолоэийа елмляри цзря фялсяфя доктору елми дяряъяси алмаг цчцн тягдим олунмуш диссертасийанын

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т Ы

БАКЫ – 2013

Dissertasiya Bakı Slavyan Universitetinin müasir rus ədəbiyyatı kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: *filologiya elmləri doktoru,*
professor **Flora Sultan qızı Naciyeva**

Rəsmi opponentlər: *filologiya elmləri doktoru,*
dosent **Fikrət Çingiz oğlu Rzayev**

filologiya elmləri namizədi,
dosent **Solmaz Ağazəki qızı Əliyeva**

Aparıcı təşkilat: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun xarici ölkələr ədəbiyyatı və ədəbi əlaqələr şöbəsi.

Müdafiə «______» _________ 2013-cü il tarixdə saat ____ Bakı Slavyan Universiteti nəzdində filologiya elmləri doktoru və filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcələri almaq üçün təqdim edilən dissertasiyaların müdafiəsi üzrə D 02.071 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: 370014, Bakı ş., S.Rüstəm küç., 25.

Dissertasiya ilə Bakı Slavyan Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat "___"__________ 2013-cü il tarixində göndərilmişdir.

D 02.071 Dissertasiya Şurasının
elmi katibi, filologiya elmləri üzrə

fəlsəfə doktoru, dosent **N.R.Muqimova**

TƏDQİQATIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. L.S.Petruşevskaya 1970-ci illərin əvvəlindən başlayaraq ilk hekayəsi ilə bədii yaradıcılıq yoluna qədəm qoymuşdur. Lakin o dövrün yalnız sözdə ədəbiyyatın həyatla yaxınlaşmasını alqışlayan sovet tənqidi yazıçının "sovet həyatı"nın həqiqətləri haqqında "küçə dili" ilə yazılmış bu əsərləri rədd etdi. Yalnız yenidənqurmadan sonra, 1990-cı illərin əvvəllərində Petruşevskayanın Buker mükafatına layiq görülmüş "Время ночь" povesti işıq üzü görür, 1993-cü ildə isə yazıçının 20 il ərzində yazdığı hekayələrin cəmləşdiyi "По дороге бога Эроса" adlı nəsr kitabı çap olunur.

Eyni zamanda L.S.Petruşevskaya dramaturgiyaya da müraciət edir. A.Vampilovun ənənələrini davam etdirən "yeni dalğa" dramaturqları ilə birlikdə o, rus dramaturgiyasında tənqidi realizm ənənələrini dirçəldir, onlara poetika, absurd teatrı elementlərini qatır. Rəsmi teatr tənqidi, "durğunluq" dövrü teatr xadimlərinin müqavimətinə rast gələn onun pyesləri çətinliklə səhnəyə yol tapırdı. Yalnız 1980-ci illərin ortalarında "Sovremennik" (1985) teatrında "Квартира Коломбины" pyesinin səhnələşdirilməsindən sonra Petruşevskaya dramaturq kimi uğur qazanır, dövri mətbuatda isə bir-birinin ardınca onun pyeslərindən ibarət məcmuələri, həmçinin uşaqlar üçün pyesləri peyda olur.

1990-cı illərdə L.Petruşevskaya özünü ən müxtəlif janrlarda sınayır. Nəsr və dramaturgiya ilə yanaşı, o, verlibr üslubunda yazılan şeirlər və poemalar yaradır. O həmçinin nağıl janrına da müraciət edir. Yazıçı böyüklər və uşaqlar üçün xeyli nağıllar, hətta "kukla romanı" adlanan "Маленькая волшебница" nağılını yaratmışdır.

Bu gün L.S.Petruşevskaya müasir rus ədəbiyyatında layiqli yer tutur. Onun haqqında çox yazılır, əsərləri bir çox nüfuzlu mükafatlara layiq görülmüşdür: Tyopfer Fondunun Puşkin mükafatı (1991), "Novıy mir" (1995), "Oktyabr" (1993, 1996, 2000), "Znamya" (1996) jurnallarının mükafatları, "Moskva - Penne" (1996), "Zvezda"(1999) mükafatları, "Triumf" (2002) mükafatına, Rusiyanın Dövlət Mükafatı (2002) və b. Petruşevskayanın əsərləri nəinki vətənində, həm də xaricdə məşhurlaşmışdır. Onun əsərləri bir çox dillərə tərcümə olunmuş, pyesləri isə dünyanın müxtəlif ölkələrində - Qlazqo, Budapeşt, Paris və digər şəhərlərdə səhnələşdirilmiş və indi də səhnələşdirilir.

Nə barədə yazmasından, hansı janra müraciət etməsindən asılı olmayaraq L.Petruşevskayanın tamamilə özünəxas, digərlərinə bənzəməyən

mətn estetikası vardır. Onun əsərləri yazıçı fərdiliyini daha adekvat şəkildə ifadə etməyə imkan verən özünəməxsus poetikaya malikdir. Adətən L.Petruşevskayanın poetikası "gündəlik həyat poetikası" termini ilə müəyyən olunur. Düşünürük ki, bu, L.Petruşevskaya yaradıcılığının özünəməxsusluğunu əks etdirən ən dolğun ifadədir. Bu baxış bucağı altında nəzərdən keçirilən L.Petruşevskayanın poetikası bu qeyri-adi yazıçının yaradıcılığının tədqiqində bizə daha aktual görünür və bu da dissertasiya mövzusunun seçimini şərtləndirir.

Dissertasiya mövzusunun işlənmə səviyyəsi. L.Petruşevskayanın ayrı-ayrı əsərlərinə həsr olunmuş, həm Rusiya, həm də xaricdə nəşr olunmuş, yazıçının hərtərəfli yaradıcılığının ayrı-ayrı tərəfləri nəzərdən keçirilən geniş elmi-tənqidi ədəbiyyat mövcuddur. Bu ədəbiyyat ilk növbədə onun nəsrinə yazılan resenziya və rəylərdən ibarətdir. Bunlar S.Boçarov, X.Qoşilo, T.Davıdova, N.İvanova, B.Kuzminski, T.Markova, T.Proxorova, U.Rebel, M.Remizova, K.Rojdestvenskaya, O.Slavnikova və başqalarının məqalələridir. Petruşevskayanın dramaturgiyası haqqında M.Qromov, Q.Dyomin, M.Lipovetskiy, A.Smolyanski, M.Stroyeva, R.Timençik, M.Turovskaya, K.Simmons və başqaları yazmışlar.

Ümumən L.Petruşevskayanın yaradıcılıq yoluna həsr olunmuş xülasə şəkilli məqalələr də mövcuddur. Bunlar D.Bıkov, O.Lebeduşkina, D.Markova və başqalarının tədqiqatlarıdır. Bu tədqiqat işlərində yazıçının yaradıcılığında janr və üslub, qəhrəmanlar, bədii-ifadə vasitələri və s. problemlərin təhlilinə cəhd göstərilir. Son vaxtlar, demək olar, bütün sanballı müasir rus ədəbiyyatı üzrə tədqiqatlar və monoqrafiyalarda, dərslik və dərs vəsaitlərində L.Petruşevskayanın yaradıcılığına ayrıca fəsil ayrılır. L.Petruşevskaya yaradıcılığının ayrı-ayrı problemləri tədricən dissertasiya işlərinin predmetinə çevrilir. T.Markova, T.Proxorova, N.Kablukova, O.Kuzmenko, İ.Kutleminanın tədqiqat işlərində yazıçının dramaturgiyasının, nəsrinin, qissə tərzinin, kompozisiya və süjet xəttinin ayrı-ayrı hissələri araşdırılır.

Lakin hələ də kifayət qədər öyrənilməyən tərəf L.Petruşevskayanın gündəlik həyatın təkrarolunmaz dünyasını yaratmaq üsulları aspektində poetika problemidir. Bu, Petruşevskaya yaradıcılığında «gündəlik həyat poetikası» haqqında danışmağa imkan verir.

Tədqiqatın predmeti L.Petruşevskayanın yaradıcılığında gerçəkliyin bədii təzahür özünəməxsusluğu, onun nəsr və dramaturgiya poetikasının özəllikləridir.

Tədqiqatın obyektini L.Petruşevskayanın ilk növbədə dramaturji və nəsr əsərləri, həmçinin şeir janrında onun işləri, ədəbiyyat haqqında açıq çıxışları, müzahirələri, məqalələri və xatirələri təşkil edir. Tədqiqatın obyektinə yazıçı və dramaturqun yaradıcılığı üzrə tənqidi ədəbiyyat, L.Petruşevskayanın yaradıcılığının inkişaf etdiyi müasir rus ədəbiyyatı üzrə ümumiləşdirici işlər də aiddir.

Dissertasiyanın məqsədi L.S.Petruşevskayanın yaradıcılığını onun bədii dünyasının formayaradıcı tərkib hissəsi kimi istifadə olunan, həmçinin yazıçının yaradıcılıq tərzinin janr-üslub özünəməxsusluğunu şərtləndirən gündəlik həyat poetikası baxımından təhlil etməkdir.

Qarşıya qoyulan məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı **vəzifələr** qoyulmuşdur:

- 1970-1990-cı illər rus ədəbiyyatının əsas inkişaf meyllərini dünyanın poetik mənimsənilməsi baxımından nəzərdən keçirmək.
- Yazıçının nəsr əsərlərini, onların poetik quruluş xüsusiliyini üzə çıxarmaq baxımından təhlil etmək, yazıçının hansı janr və üsluba üstünlük verdiyini müəyyən etmək.
- L.Petruşevskayanın dram əsərlərinin poetikasının özünəməxsusluğunu, onların müasir rus dramaturgiyasında yerini müəyyən etmək.
- L.Petruşevskayanın müasir ədəbi prosesdə yerini, onun müasir gerçəkliyi və müasir insanın bədii təzahür üsullarını müəyyən etmək.

Tədqiqat metodları. Ədəbi təhlil metodlarının seçimi tədqiq olunan materialın özəlliyi ilə şərtlənir. Tədqiqat işində müqayisə, təsviri və müqayisəli tipoloji təhlil metodlarından istifadə olunmuşdur.

Dissertasiyanın elmi yeniliyi onunla müəyyən olunur ki, burada ilk dəfə müasir rus ədəbiyyatının parlaq nümayəndələrindən biri olan, birmənalı dəyərləndirilməyən L.S.Petruşevskayanın yaradıcılığının, onun poetikasının özünəməxsusluğu baxımından kompleks tədqiqinə cəhd edilir.

Müasir ədəbiyyatşünaslıqda yazıçının ayrı-ayrı əsərlərinə məqalələr, rəylər, onun dramaturgiyası və nəsrinin xülasəsi verilmişdir. Bu tədqiqatlarda L.S.Petruşevskayanın yaradıcılığına ikili yanaşma əks olunur. Lakin hələ də onun yaradıcılığının ümumi, xüsusi cəhətlərini, poetikasını tədqiq edən, yazıçının ətraf aləmi əks etdirərkən əsaslandığı yaradıcılıq prinsiplərinin nəzərdən keçirilə biləcəyi araşdırmalar yoxdur.

L.S.Petruşevskayanın yaradıcılığında geniş təqdim olunan və ədəbiyyatşünaslıqda bəhs edilən gündəlik həyat poetikası bu dissertasiyada

xüsusi tədqiqat predmetidir. Nasir və dramaturq L.S.Petruşevskayanın yaradıcılığına münasibətdə bu ifadənin düzgün olub olmamasını təsdiq və ya inkar etmək üçün dissertasiyada onun nəinki nəsr və dram əsərləri, həmçinin ibrətamiz hekayələr, böyüklər və uşaqlar üçün nağıllar, şeirləri təhlil olunmuşdur.

Yazıçının ədəbi-tənqidi fikirlərinə müraciət, onun ədəbiyyat və öz yaradıcılığı haqqında düşüncələrinin təhlili də yeni yanaşmadır.

Tədqiqatın nəzəri bazası rus ədəbiyyatı tarixi, müasir ədəbi proseslərin problemləri, həmçinin bədii əsərlərin nəzəriyyəsi və poetikası ilə məşğul olan tanınmış ədəbiyyatşünasların tədqiqatlarından ibarətdir.

Dissertasiyanın **nəzəri və praktik əhəmiyyəti** ondan ibarətdir ki, burada müasir rus ədəbiyyatında görkəmli yer tutan və yarıdıcılığı ətrafında indi də mübahisələr aparılan L.S.Petruşevskayanın yaradıcılığı monoqrafik şəkildə üzə çıxarılır.

Dissertasiya işinin əsas müddəaları müasir rus ədəbiyyatının tarixi üzrə ali təhsil məktəbləri üçün vəsaitlərin yaradılmasında istifadə oluna bilər. Aparılmış tədqiqat postsovet dövrü rus ədəbiyyatının maraqlı nümayəndələrindən birinin yaradıcılığı haqqında təsəvvürü xeyli genişləndirir. Tədqiqatın nəticələri sonrakı elmi-nəzəri və praktik xarakterli tədqiqatlar üçün əhəmiyyət kəsb edə bilər.

Tədqiqat işindəki material mühazirə kurslarının hazırlanmasında, ədəbiyyat nəzəriyyəsi, müasir rus ədəbiyyatı tarixi üzrə dərsliklər və dərs vəsaitlərinin yazılmasında, həmçinin praktik məşğələlərdə, ali və orta təhsil məktəblərində ədəbiyyat üzrə xüsusi kurslarda istifadə oluna bilər.

Müdafiəyə dissertasiyanın aşağıdakı müddəaları çıxarılır:

1. L.Petruşevskayanın yaradıcılığında ən müxtəlif estetik sistemlərin bədii təcrübəsinin, naturalizm, simvolizm, romantizm, realizm, postmudernizmin ayrı-ayrı üsulları və vasitələrinin yaradıcı şəkildə yenidən dərki və onların sintezi baş verir. Bu, tərəfimizdən nəzərdən keçirilmiş əsərlərin bədii strukturunun, janr xüsusiyyətlərindən tutmuş təhkiyə özəlliyinə qədər, bütün səviyyələrində üzə çıxır.

2. Qəhrəmanların, əksər hallarda xanım qəhrəmanların, yazıçının onların dünya ilə qarşılıqlı əlaqələrində disharmoniyasının göstərilməsi qəribə, absurd forma alır. Onlar yuxu və gerçəklik, fantastika və reallıq, həyat və ölüm arasında sərhədləri görmürlər. Petruşevskayanın poetikasında ön plana real və qeyri-reallıq arasında əlaqə, ömür yolunun özünəməxsus metaforası kimi təqdim edilən bir dünyadan digərinə keçid problemi çıxarılır.

3. Gerçəkliyin harmoniyalaşdırılmasına meyllilik Petruşevskayanın həm nəsr, həm də şeirlərində nağıl, nağıl mənbəyinə müraciətdə büruzə olunur. Bu onun tərəfindən yaradılan bədii aləmin, onun mənimsənilməsinin ayrılmaz tərkib hissəsi, özü tərəfindən yaradılmış gündəlik həyat poetikası göstəriciləri çərçivəsində yeni bədii reallığın modelləşdirilməsi üsuludur.

4. Qəhrəmanların həyatının zahiri şərtlərinin minimallığı, onların zaman və məkan çərçivəsində qapalılığı gündəlik həyatın dar çərçivələrini, sosial aləmin məhdudluğunu və yeknəsəkliyini, qərəmanların seçim və iradə nümayiş etdirmək imkanlarının məhdud olmasını təcəssüm etdirir. Lakin L.Petruşevskaya gündəlik həyatın hətta sərbəst və dağınıq parçalarında belə reallığa, qəhrəmanın taleyində əsas məqamlara diqqət çəkmək bacarığına malikdir. Bu da gündəlik reallığın hər bir parçasında insan həyatının geniş mənzərəsini açır.

Dissertasiyanın aprobasiyası. Dissertasiya Bakı Slavyan Universitetinin müasir rus ədəbiyyatı kafedrasında yerinə yetirilmişdir. Tədqiqatın nəticələri elmi nəşrlərdə və konfrans materialları məcmuələrində çap olunmuş 8 məqalə və tezislərdə əks olunmuşdur.

Dissertasiyanın strukturu. Dissertasiya giriş, iki fəsil, nəticə, 178 adda istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Tədqiqat işinin ümumi həcmi 137 səhifədir.

TƏDQİQAT İŞİNİN MƏZMUNU

Girişdə mövzu seçimi və onun aktuallığı şərtləndirilir, onun predmeti, obyekti, məqsəd və vəzifələri müəyyən edilir, müasir ədəbiyyatşünaslıqda mövzunun öyrənilmə dərəcəsi səciyyələndirilir, tədqiqat metodları göstərilir, müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar formalaşdırılır, dissertasiyanın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti vurğulanır, aprobasiya haqqında məlumat verilir.

«L.Petruşevskayanın nəsrində gündəlik həyat poetikasının strukturyaradıcı elementləri» adlı **birinci fəsildə** yazıçının poetika spesifikasının üzə çıxarılması baxımından nəzərdən keçirilən nəsr əsərləri diqqət mərkəzindədir.

«Yolun başlanğıcı və üslub axtarışı» adlı **birinci yarımfəsildə** mətbuatda ilk hekayələrinin peyda olduğu 1960-70-ci illərdən etibarən Petruşevskayanın yaradıcılığının başlanğıcı nəzərdən keçirilir. Artıq həmin vaxt yazıçı həyatın olduğu kimi, bütün anlaşılmaz və xoşagəlməyən

tərəflərilə tədqiqinə maraq göstərməyə başlayır. Onun qəhrəmanı adi, ortastatistik insan olur. Bu barədə istisnasız, bəzək-düzəksiz yazmaq meyli onun sonrakı əsərlərində inkişaf etdiriləcək üslub tərzini müəyyən edir. Lakin məhz bu «həyat həqiqəti»nə görə onun əsərləri «yenidənqurma» dövrünə qədər çap olunmur.

L.S.Petruşevskaya yaradıcılığı boyu bütün ənənəvi nəsr janrlarına müraciət edir: hekayə, povest, roman, ədəbi nağıl, avtobioqrafik nəsr. Lakin hər dəfə o, ənənəvi formanı dəyişərək ona yenilik və təkrarolunmaz özünəməxsusluq elementi əlavə edir. Bütün bunlar **«Nəsrin janr poetikası»** adlı **ikinci yarımfəsildə** tədqiqat predmeti olmuşdur. Burada Petruşevskaya tərəfindən yaradılmış müxtəlif nəsr əsərlərinin materialları əsasında onlarda adi sxemləri dağıdan janr-üslub dəyişməsi, həmçinin yeni mərhələdə yazıçının adı ilə bağlı olan rus ədəbiyyatının janr sisteminin yeniləşməsi yolları göstərilmişdir.

L.Petruşevskaya janrlara yeni ahəng verərək tez-tez formalar üzərində təcrübələr aparır və bununla da müasir nəsrin janr rəngarəngliyini zənginləşdirir. Belə ki, L.Petruşevskaya hekayə əsasında «hadisə», «monoloq», «əhvalat», «mahnılar», «ibrətli hekayə», «nağıllar» və s. kimi müəllif janr adları qazanan bir sıra əsərlər yaratmışdır. O eyni janr, eyni mövzudan olan əsərləri bir silsilədə birləşdirməyə meylli olmuşdur. Petruşevskayanın hekayələrinə novella başlangıcı – situasiyaların paradoksallığı, gözlənilməz sonluqlar, məzmunun ibrətamizliyi xasdır.

Ümumiyyətlə, Petruşevskayanın nəsri üslubuna görə sırf qadınsayağı hekayət formasına malikdir, buna baxmayaraq, onun əsərlərini tez-tez qadın nəsrinə aid etməkdən imtina edirlər. Bir çox qadın nasirlərin əsərlərində olduğu kimi, onun da kitablarında emosionallıq, məntiqsizlik, hekayətin xronoloji ardıcıllığının olmaması hökm sürür. Yazıçının əsərlərində bəhs edilən məişət toqquşmalarının həqiqiliyinə istiqamətlənmə güclüdür, bu toqquşmalarda baş qəhrəmanlar kimi qadın personajlar çıxış edir.

Üçüncü yarımfəsil «Kiçik insan və həyat nəsri» adlanır. Burada Petruşevskayanın necə öz «kiçik insanını» yaratmasından bəhs olunur. Bununla o, əsrin mövzusunu XX yüzilliyin rus ədəbiyyatına qaytarır və özünün, qadınsayağı, həyatla çarpışan «kiçik insan» tipini yaradır. Bunlar tənha analar, əyyaş qadınlar, fahişələr («Дочь Ксении», «Страна»), uşaqları tərəfindən atılmış tənha qocalar («Кто ответит») obrazlarıdır. Bu obrazlar onları əhatə edən məişətdə, gündəlik, adətən isə mənasız həyat girdabında əks olunurlar. Petruşevskaya nəsrə özünün daha böyük əsərlərində də müraciət edir («Время ночь»).

L.Petruşevskayanın nəsrində digər bir lay da vardır. Bu, baş verənlərin qeyri-real olmasıdır. Bəzi əsərlərdə bu, üstünlük təşkil edən xüsusiyyət, strukturyaradıcı elementdir ki, bu da onları mistik əsərlər sırasına aid etməyə imkan verir. Reallıq və qeyri-reallıq burada bir-birinə qarışaraq hadisələrin adi gedişatını pozur. Lakin qəhrəmanlar sirli hadisələrin izahını axtarmırlar, onlar bu bir-birini istisna edən məkanlarda tamamilə sərbəst hərəkət edir, hansı sərhədləri keçmələri barədə özlərinə sual vermirlər. Bu daha əyani şəkildə «Три путешествия, или Возможность мениппеи…» povestində göstərilmişdir. Burada köhnə janr yeni məzmunla tamamlanır.

Dördüncü yarımfəsil «Janr poetikasının yenilənməsi» adlanır. Burada söhbət o əsərlərdən gedir ki, onlarda yazıçı ənənəvi janr formalarının modifikasiyalarını yaradır, onları tamamilə yeniləyir və dəyişir. Bunlar ilk növbədə «Номер один, или В Садах других возможностей» romanıdır. Bu əsərin janr-üslub strukturunda bir araya sığışmayan formalar birləşir: qrotesk, etnoqrafik hekayət, fantastika, mistika və s.

Avtobioqrafik mövzular «Девятый том» kimi kitablarda maraqlı həllini tapır. Bu kitab məqalələr, müsahibələr, jurnal suallarına cavablardan, kənarlarda ssenari xarakterli qeydlərdən ibarətdir. Bütün bunlar birlikdə pazl prinsipilə özünəməxsus avtobioqrafik mənzərə yaradır. Rus klassiklərinin tez-tez müraciət etdiyi uşaqlıq illəri haqqında özünəməxsus povest yaratmaq cəhdi L.Petruşevskayanın «Маленькая девочка из "Метрополя"» kitabında müşahidə olunur.

Bu yarımfəsildə həmçinin «qorxulu», «heyvani nağıllar», «sehirli nağıllar» (böyüklər və bütün ailə üçün), verlibr üslubunda yazılmış şeirlər və poemalar («Карамзинодеревенский дневник») nəzərdən keçirilir, hansılar ki, bu janr formaları haqqında təəssüratları sındırır, oxucuya həqiqətə tuşlanmağa imkan yaradır, həmçinin onda yeni bədii düşüncə tərbiyə edir.

«Bədii sistemlərin sintezi» adlı **beşinci yarımfəsildə** Petruşevskayanın realistik poetika ilə postmodernist üsulların birləşdirilməsi kimi bədii metodun xüsusiyyəti təhlil edilir. Bu sintez bəzi hallarda L.Petruşevskayanın yaradıcılığı aid edilən «postrealizm» termini ilə müəyyən edilir. Postrealizm strategiyası xaoslu postmodernist dialoquna yaxın olur, lakin postmodernizmdən fərqli olaraq postrealizm obyektiv reallığı şübhə altına almır.

L.Petruşevskayanın nəsrində adətən «həyat həqiqətinin» sırf naturalist təsviri, məişətlik vardır ki, buna görə onu çox vaxt həyatın qara

tərəflərini yaratmaqda ittiham edirdilər. Bununla yanaşı, Petruşevskayanın nəsrinə həmçinin sürrealist cizgilər aiddir, orada absurdizm estetikasının bəzi elementləri istifadə olunur. Məhz müxtəlif növ bədii sistemlərin bir yerdə mövcudluğu Petruşevskayanın nəsr və dramaturgiyasının təkrarolunmaz özünəməxsusluğunun əsasını təşkil edir.

Dissertasiyanın **ikinci fəsli – «L.Petruşevskayanın dramaturgiyasında gündəlik həyat poetikasının ifadə forması»** – yazıçının dram əsərlərinin təhlilinə həsr olunmuşdur. Bu fəsil həmçinin beş yarımfəsildən ibarətdir.

«Ənənələrə arxalanma» adlı **birinci yarımfəsildə** Petruşevskayanın pyeslərinin əvvəlki rus dramaturgiyası ilə varislik əlaqəsi nəzərə çarpır. «Kiçik insan» mövzusu, realizmin simvolizmlə birləşməsi, impressionizm, hər pyesdə bir çox gizli mənaları izah edən «ayrı musiqi» səslənməsini göstərən əsas mövzuların oxşarlığı, «münaqişənin yoxluğu» və ya onun səhnə bioqrafiyası ilə əvəz edilməsi – bütün bu Çexov ənənələri XX əsrin ortalarında A.Vampilov tərəfindən vasitə kimi istifadə olunmuşdur.

Vampilovdan sonra Çexov dramaturgiyasının bir çox prinsiplərini «yeni dalğa»nın nümayəndələri – A.Qalin, V.Slavkin, V.Merejko, L.Razumovskaya inkişaf etdirmişlər. L.Pertşuvskayanın dramaturgiyası ilə bu janr-üslub cərəyanı arasında bir çox ümumi cəhətlər vardır. Bu xüsusilə «Три девушки в голубом», «Сырая нога, или встреча друзей», «Уроки музыки» və digər pyeslərdə büruzə olunur.

Hazırda Çexov ənənələri bütün dünya ədəbiyyatında, xüsusilə də «absurd teatrı» müəlliflərinin – Bekket, İonesko və başqalarının əsərlərində nəzərə çarpır. Bəzən L.Petruşevskayanın dramaturgiyasını elə bu müəlliflərin yaradıcılığı ilə bağlayırlar. Burada ziddiyyət yoxdur, çünki bütün dünyada müasir teatr və dramaturgiyanın bir çox başlıca ideyaları başlanğıcını məhz Çexovdan götürür.

«Sosial durğunluq dramı» başlıqlı **ikinci yarımfəsildə** Petruşevskayanın dramaturgiyasının problematikasından bəhs olunur. İnsanın məişət həyatının çoxlu sayda müxtəlif problemləri sırasında o öz dramaturgiyasında qəhrəmanlarının sosial vəziyyətinin ən kəskin problemlərinə müraciət edir. Onun pyeslərinin mərkəzində sırf məişət toqquşmaları, bəlli real həyat hadisələri dayanır.

Petruşevskayanın pyeslərində adi dramatik struktur, personajların birmənalı qiymətləndirilməsi, gündəlik mübahisələr, mənfi və müsbət qəhrəmanların mənəvi bəhsi və s. yoxdur. Beləliklə, sosial gerçəklik Petruşevskaya tərəfindən yalnız ona məxsus tərzdə, tamamilə yeni nöqteyi-

nəzərdən, ona qədər heç kim tərəfindən irəli sürülməyən üsulla göstərilmişdir.

Çox vaxt Petruşevskayanın pyeslərinin adları onların problematikası, onların daxili məzmunu ilə təzad təşkil edir. Bu məzmunda qəhrəmanların mənəviyyatsızlığı, maddiliyə meylliliyi, bayağılığı üstünlük təşkil edir. Məsələn, «Любовь», «Анданте», «Квартира Коломбины», «Уроки музыки», «Три девушки в голубом» və s. Petruşevskayanın dramaturgiyasında uşaqlara çox diqqət yetirilir, onun əsərlərində yadda qalan uşaq obrazları yaradılmışdır («Три девушки в голубом», «Я болею за Швецию», «Уроки музыки», «Стакан воды»). Uşaq personajları ilə L.Petruşevskaya yaradıcılığının əsas motivlərindən biri bağlıdır – köməksizlik və mərhəmət motivi.

«Dramaturji quruluşun prinsipləri» adlı **üçüncü yarımfəsildə** yazıçının pyeslərində dramaturji münaqişənin quruluş xüsusiyyətləri nəzərdən keçirilir. Petruşevskayanın «maqnitofon dramaturgiyası»nda elə bir münaqişə növu formalaşmışdır ki, onu ümumi şəkildə qəhrəmanların bir-birilə deyil, hər birinin ayrılıqda həyatla qarşıdurması kimi izah etmək olar.

Buna görə də onun pyeslərində xarici təsir zəiflədilib. Bu pyeslərə açıq sonluqlar xasdır. Onlarda zaman və məkanın nisbiliyi, müxtəlif zaman laylarının uyğunluğu, həmçinin qəhrəmanların subyektiv qavraması ilə mürəkkəbləşən bir neçə bir-birinə zidd məkan obrazları vurğulanır. Gərəksizlik, artıqlıq Petruşevskayanın pyeslərini səciyyələndirir. Onun əsərlərində təsvir edilən parçalanmış, əlaqəsiz, tamamilə roman təsvirindən uzaq olan həyat mənzərəsi arxasında onların epikliyində ifadə olunan romanlıq gizlənir.

A.Vampilovun yaradıcılığında olduğu kimi L.Petruşevskayanın dramaturgiyasında simvolika çoxdur, zahiri naturalist yazının arxasında oyun gizlənir, pyeslərin intonasiyasında ironiya çox yer tutur. Petruşevskayanın nəsrində geniş təqdim olunan arxetiplər onun dramaturgiyasına da xasdır. Universallıq da bu dramaturgiyanın özəl əlamətlərindən biridir.

Petruşevskayanın dramaturgiyasında dil ifadə vasitələri xüsusi məna kəsb edir. **«Dil spesifikası»** adlı **dördüncü yarımfəsil** bu mövzuya həsr olunmuşdur. Petruşevskayanın pyeslərinin dili onun poetikasının əsas tərkib hissələrindən biridir. Dramaturgiyada bu janrın spesifikasına görə dil daha həlledici məna daşıyır. Petruşevskayanın fikrincə, «yalnız dialoqlar yazmaq imkanı» ibrətamizlikdən, nəsihətlikdən yan keçməyə, müəllifin kənarlaşmasına kömək edir.

L.Petruşevskayanın dramaturgiyasında sözlərin yerli-yerində veril-

məsi təəccübləndirir. Onun qəhrəmanları elə onun özünün bir çox müasirləri kimi danışırlar, sanki onların danışığı küçədə dinlənilib və yazılıb. Onun pyeslərində adi, təmtəraqsız nitq səslənir. Petruşevskayanın pyeslərində apardığı dil eksperimentləri xüsusi maraq oyadır. Məsələn, «Анданте» pyesində müasir insanların xarici sözlərə meylliliyi rişxənd edilir. Müəllif dialoqa tamamilə mənasız, uydurma sözləri əlavə edir: «бескайты», «метицы», «пулы» və s.

Dramın dili çoxfunksiyalılığına görə fərqlənir, Petruşevskayanın yaradıcılığında isə bu, taam əhatəli bir rol oynayır. Onun hətta ən qısa pyeslərinin, xüsusilə də «Стакан воды», «Анданте», «Любовь» və digər pyeslərin süjetini ifadə etmək çətindir. Çünki burada ya tövbə monoloqu, ya deyişmə verilir, adətən isə danışanlar bir-birini eşitmirlər. Lakin tərəflərin dediklərindən münaqişənin məğzini, dramaturji hərəkəti, insan xarakterlərini və taleyini başa düşməyə imkan verən mənzərə yaranır. Bu talelər fərdiliyinə baxmayaraq, müasir insanların çox hissəsi üçün tipikdir.

«Postmodernist estetika» adlanan **beşinci yarımfəsildə** XX əsrin sonu rus və dünya ədəbiyyatında postmodernist yazının qısa xülasəsi verilir və bu kontekstdə Petruşevskayanın pyeslərində ifadə olunan postmudernist estetikaya münasibəti nəzərdən keçirilir. Pyeslərin təhlili belə qənaətə gətirib çıxarır ki, Petruşevskayanın poetikası o qədər universal və əhatəlidir ki, onu konkret vahid sistemə, realizmə və ya postmodernizmə aid etmək çətindir. Çox güman ki, o, həm dramaturgiya, həm də nəsrdə postrealist prinsiplərinə, özündə realizm və modernizmi birləşdirən yeni cərəyana üstünlük verir.

Petruşevskayanın dramaturgiya yaradıcılığı özündə dahi rus klassikasını ehtiva edir. Eyni zamanda onun poetikasında Qərb nümunələrinə, müasir dünya teatrına meyllilik açıq sezilir. Bütün bunlar onun pyeslərində təkrarolunmaz, orijinal dünya mənzərəsinə çevrilmişdir. Bu mənzərənin yaradılmasında yazıçı həyatın həm realistik, həm də modernist təsvir vasitələrindən istifadə edir.

L.Petruşevskayanın yaradıcılığında postmodernizmdən danışarkən etiraf etmək lazımdır ki, onun bir sıra pyesləri, sözsüz ki, öz estetikasına görə realistlikdən daha çox postmiuodernistdir. Bu planda «Мужская зона», «Опять двадцать пять», «Сцена отравления Моцарта» və digərləri kimi pyesləri misal gətirmək olar. Lakin onun digər pyesləri daha çox ənənəvi realizm estetikasında yazılmışdır, buna baxmayaraq, onlarda modernizmin bir sıra elementlərini müşahidə etmək olar.

Dissertasiyanın **nəticəsində** tədqiqatın yekunları göstərilir.

Dissertasiyanın əsas müddəaları aşağıdakı məqalələrdə əks olunmuşdur:

1. Проза и драматургия Людмилы Петрушевской // Beynəlxalq elmi-nəzəri "Dil və ədəbiyyat" jurnalı. Bakı: BDU, 2009, №3 (69), s.190-192.

2. Драматургические произведения Л.Петрушевской // Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. Bakı: Mütərcim, 2010, №1, s.203-206.

3. Особенности воплощения архетипов в творчестве Л. Петрушевской // Beynəlxalq elmi-nəzəri "Dil və ədəbiyyat" jurnalı. Bakı: BDU, 2010, №5 (76), s. 188-190.

4. О принципах драматургии Л.Петрушевской // Gənc alimlər və doktorantların XIV Respublika konfransının materialları. Bakı, 2010, s.206-207.

5. Многообразие жанровых форм в прозе Людмилы Петрушевской // Научно-педагогический журнал «Вести БДПУ». Серия 1. Минск, 2011, № 2 (68), с. 61-63.

6. Формирование поэтики повседневности в творчестве Л.С.Петрушевской // Диалог языков и культур СНГ и ШОС в XXI веке. Сборник материалов VI Международного форума. Баку, 8-11 ноября 2010 года. Часть II. Москва: ИПК МГЛУ «Рема», 2011, с. 109-115.

7. О роли архетипов в творчестве Л.С.Петрушевской // Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri, Bakı: Mütərcim, 2012, №3, s.160-163.

8. В поисках стиля // II Гуманитарные иследования: Астраханский Государственный Университет, Астрахань, 2013, №1 (45), с. 51-56.

Mustafayeva Maral Ramazan

THE POETICS OF DAILY LIFE IN THE LYUDMILA PETRUSHEVSKAYA'S OEUVRE

SUMMARY

The thesis consists of an introduction, two chapters, summary and the List of References.

The author substantiates the relevance and importance of the theme and determines the subject and topic of the research along with research objectives. The work also defines the level of available knowledge on the topic, reveals the scientific novelty as well as the theoretical and practical importance of the Thesis and contains the approbation of its main provisions.

The first chapter – **"The Structure-forming elements of the daily life poetics in the prose of L. Petrushevskaya"** – focuses on the prose works of the Authoress, the poetics of which (poetics of daily life) the Thesis's writer tries to reveal. The Chapter consists of five sub-chapters that in a detailed manner analyze the beginning of the journey in the poetry and the search for a style of her own; genre poetry; the image of a "small man" and life prose along with the renewal of genre poetry and synthesis of literary systems in the creation of L. Petrushevskaya.

The second chapter – **"Form of expression of daily life poetics in the dramaturgy of L. Petrushevskaya"** – analyzes the dramaturgy of L.Petrushevskaya in the main. This chapter too consists of five sub – chapters that consider the issues of continuity relation between the plays of the Authoress and preceding Russian dramaturgy. These sub – chapters also deal with the problematics of her plays defined as "the drama of social stagnation" as well as with the peculiarities of conflict formation and the specifity of Petrushevskaya's dramaturgy and postmodern elements of the poetics of her dramaturgical works.

The **Summary** section summarizes the results of the research.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

BAKI SLAVYAN UNIVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

MARAL RAMAZAN QIZI MUSTAFAYEVA

LÜDMİLA PETRUŞEVSKAYANIN YARADICILIĞINDA GÜNDƏLİK HƏYAT POETİKASI

5718.01 – Дцнйа ядябиййаты (Rус ядябиййаты)

Филолоэийа елмляри цзря фялсяфя доктору елми дяряъяси алмаг цчцн тягдим олунмуш диссертасийасынын

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т Ы

БАКЫ – 2013